

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/216851473>

Metodologia badań nad zasobami adaptacyjnymi osób zagrożonych wykluczeniem społecznym [Methodology of the research on adaptive resources of person at risk of social exclusion]

Chapter · January 2010

CITATIONS

7

READS

78

1 author:

Rafał Bartczuk

John Paul II Catholic University of Lublin

95 PUBLICATIONS 345 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Metody diagnozy potencjału readaptacyjnego i kapitału wspierającego więźniów [View project](#)

Cognition - Religion - Gambling [View project](#)

Skazani na
wykluczenie!?

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
Wydział Teologii
Wydział Nauk Społecznych

CARITAS POLSKA

Redakcja
Miroslaw Kalinowski
Iwona Niewiadomska

Skazani na wykluczenie!?

Zasoby adaptacyjne
osób zagrożonych
marginalizacją społeczną

Wydawnictwo KUL
Lublin 2010

Recenzent
prof. dr hab. Krystian Wojaczek

Opracowanie redakcyjne
Danuta Bilińska

Opracowanie komputerowe
Hanna Prokopowicz
Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2010

ISBN 978-83-7702-113-2

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

SPIS TREŚCI

Przedmowa – abp Józef Michalik, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski	9
Słowo wstępne – ks. prof. Erny Gillen, Prezydent Caritas Europa	11
Rozdział I	
ZASOBY PSYCHOSPOŁECZNE CZYNNIKIEM WARUNKUJĄCYM POZYTYWNA ADAPTACJĘ CZŁOWIEKA	
(Iwona Niewiadomska)	15
1. Kryteria pozytywnej adaptacji	15
2. Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie przystosowawczym . . .	20
3. Reguły kierujące wykorzystywaniem zasobów adaptacyjnych	28
4. Aplikacje praktyczne w kontekście przeciwdziałania wykluczeniom społecznym	30
Rozdział II	
METODOLOGIA BADAŃ NAD ZASOBAMI ADAPTACYJNYMI OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM	
(Rafał P. Bartczuk)	39
1. Problem badawczy	40
2. Plan i sposób przeprowadzenia badań	42
3. Charakterystyka badanych osób	43
4. Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych	57
5. Wykorzystane metody analizy statystycznej	61
Rozdział III	
ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB POCHODZĄCYCH Z RODZIN WIELODZIETNYCH	
(Mirosław Kalinowski).	67
1. Problemy przystosowawcze członków rodzin wielodzietnych.	68
2. Zasoby kształtujące adaptację w rodzinie wielodzietnej.	74
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny u osób wywodzących się z rodzin wielodzietnych	83

ROZDZIAŁ II

METODOLOGIA BADAŃ NAD ZASOBAMI ADAPTACYJNYMI OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

Rafał P. Bartczuk*

Celem badań prezentowanych w obecnej monografii jest eksploracja zależności między przystosowaniem osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym a zasobami, które ci ludzie cenią, pozyskują i/lub tracą.

Dotychczasowe wyniki, uzyskane w badaniach prowadzonych na gruncie Teorii Zachowania Zasobów (TZZ) S. Hobfolla (2006), a zaprezentowane w rozdziale teoretycznym (Niewiadomska, niniejszy tom), wskazują na fakt, że zasoby osobiste mają istotne znaczenie w procesie radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych. W szczególności dotyczy to okoliczności, w które zaangażowane są zmienne o charakterze społeczno-kulturowym (Hobfoll 1988; 2006). Taką właśnie sytuację (a właściwie całą ich klasę) konstytuuje niewątpliwie przynależność do grup zagrożonych ubóstwem czy stygmatyzacją, potraktowanych tutaj łącznie jako grupy osób narażone na wykluczenie społeczne. W sytuacji takiego wykluczenia występuje zagrożenie utratą posiadanych zasobów bądź utratą możliwości pozyskiwania nowych, które uruchamia procesy zaradcze prowadzące do pozytywnej lub negatywnej adaptacji.

Jakkolwiek w wyjaśnianiu związku pomiędzy głównymi zmiennymi – tj. zasobami jako zmiennymi wyjaśniającymi oraz przystosowaniem jako zmienną wyjaśnianą – można brać pod uwagę wiele mechanizmów pośredniczących o charakterze socjologicznym, ekonomicznym, politycznym, zdrowotnym czy prawnym, wydaje się, iż zasadnicze znaczenie mają mechanizmy psychologiczne, prowadzące się do szeroko pojętego „zarządzania” przez jednostkę zasobami własnymi oraz środowiskowymi (por. rozdział 1.; Hobfoll 2002). Dlatego też główny nacisk w badaniach prezentowanych w niniejszym opracowaniu został położony na zasoby osobiste o charakterze psychologicznym.

Obecny rozdział ma na celu prezentację metodologicznych podstaw przeprowadzonych przez nasz zespół badań: sformułowanych pytań i hipotez, przyjętego planu oraz organizacji badań, charakterystyki socjodemograficznej ankietowanych osób, jak również zastosowanych metod i technik statystycznych.

1. Problem badawczy

Podjęte poszukiwania badawcze były ukierunkowane przez dwa następujące pytania:

Pytanie pierwsze: **Jakie formy przystosowania można wyodrębnić w grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?**

Pytanie drugie: **Jaki rodzaj zasobów kształtuje wysoki potencjał przystosowawczy u osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?**

Za postawieniem pytania pierwszego, jak również za sposobem odpowiedzi na nie, stoją dwa założenia. Zgodnie z pierwszym z nich charakterystyka osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w zakresie adaptacji może być inna w różnych grupach. Oznacza to, że problemy przystosowawcze mogą wystąpić w różnych dziedzinach życia w zależności od tego, jaki rodzaj czynników ryzyka wystąpił w danej grupie. Np. osoby wchodzące w konflikt z prawem przeżywają zapewne inne problemy i konflikty osobiste niż dotknięte eurosieroctwem. Dlatego też odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze zostanie udzielona dla każdego rodzaju ryzyka wykluczenia z osobna.

Drugie założenie mówi, że odmienności w zakresie przystosowania w konkretnej grupie badanych sprowadzają się nie tylko do różnic ilościowych, które można wychwycić przy pomocy globalnego wskaźnika przystosowania. Uznano za sensowne poszukiwanie różnic jakościowych, poprzez wyodrębnienie grup osób o podobnym globalnym poziomie przystosowania, a różniących się sferami, w których przeżywają problemy i konflikty. Grupy te określono jako „formy przystosowania”. Założenie to wyraża przekonanie, że np. wśród młodzieży popełniającej przestępstwa mogą być podgrupy o podobnie niskim poziomie przystosowania, z których jedna wykazuje konflikty przede wszystkim w obszarze stosunku do siebie, a druga – w dziedzinie stosunku do innych osób.

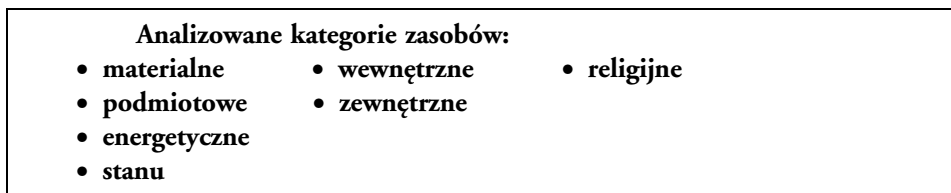
Powyższe założenia są niejako wymuszone poprzez aplikacyjny charakter projektu badawczego. W praktyce bowiem pracownicy socjalni, psychologowie i inne osoby pracujące z zagrożonymi wykluczeniem społecznym, spotykają się z ludźmi o różnych problemach przystosowawczych. Chodziło zatem o to, by osoby te mogły rozpoznać w wyróżnionych przez nas typach różne kategorie podopiecznych, którymi się zajmują. Wstępna prezentacja badań nad bezdomnymi (Chwaszcz 2010) przeprowadzona dla osób zajmujących się tym problemem utwierdziła nas w słuszności stawianego przez nas podejścia.

Drugie z postawionych pytań jest głównym pytaniem badawczym. Zgodnie z przyjętą perspektywą teoretyczną utrata i zysk zasobów oraz przypisywane im znaczenie są ważnym czynnikiem w procesie radzenia sobie z sytuacjami trudnymi. Przystosowanie jest z kolei efektem tego procesu (Hobfoll 1988; 2006; 2002).

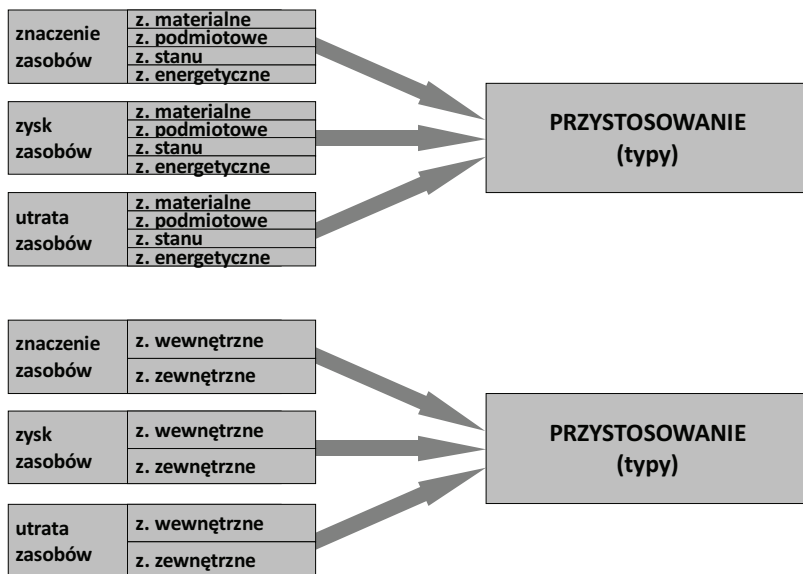

Powstaje zatem pytanie o to, w jaki sposób zasoby osobiste mogą kształtować przystosowanie u badanych z grup ryzyka wykluczenia społecznego. Odpowiadając na to pytanie, odwołano się nie tylko do globalnego poziomu znaczenia, utraty i zysku zasobów, ale również do ich kategoryzacji dokonanej przez Hobfolla (2006). Wyróżnił on 4 kategorie zasobów: podmiotowe, energetyczne, stanu oraz materialne. Dokonano również odrębnej kategoryzacji na zasoby wewnętrzne i zewnętrzne. Zasoby zewnętrzne to takie, które można dostarczyć osobie bez jej pracy nad ich pozyskaniem, podczas gdy w pozyskanie wewnętrznych musi ona włożyć własny wysiłek. Podział ten wydaje się ważny z punktu widzenia aplikacyjnego.

Dodatkową kategorią zasobów analizowaną w obecnym projekcie badawczym były zasoby religijne. Zasoby te ujęto z zastosowaniem pojęć koncepcji religijnego radzenia sobie K. Pargamenta (2001, por. Bartczuk, Jarosz 2006).

Przyjęty model badawczy, opisujący zależności między zmiennymi wyjaśniającymi a zmienną wyjaśnianą, przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Model zależności pomiędzy zmiennymi wyjaśniającymi a zmienną wyjaśnianą

Z TZZ wynika, iż lepsze przystosowanie jest związane z większym pozyskaniem zasobów, mniejszą ich utratą oraz większym znaczeniem im przypisywanym. Zdaniem Hobfolla (2002) przystosowawcze radzenie sobie jest uwarunkowane przede wszystkim poziomem utraty kapitału adaptacyjnego. Sam proces radzenia sobie jest oparty na wykorzystaniu posiadanych zasobów, dlatego ich utrata, a w szczególności ciągła utrata, może nabrać charakteru cyklicznego, przekształcając się w spiralę utraty zasobów, co z kolei związane jest z coraz mniejszymi możliwościami adaptacyjnymi jednostki. Spirala ta jest konstruktem, przy pomocy którego można opisać różne procesy (nie)przystosowawcze zachodzące w wielu grupach wykluczenia społecznego, takie jak spirala ubóstwa czy bezradności.

W sytuacji zagrożenia wykluczeniem społecznym, często związanym z ubóstwem, może pojawić się również inny mechanizm przystosowawczy – oparty o nabywanie nowych zasobów. Zgodnie z TZZ pozyskanie kapitału i towarzyszące temu emocje pozytywne stają się ważne w obliczu znaczącej utraty zasobów. Zyski same w sobie mają jedynie przeciętny efekt dla skuteczności radzenia sobie w sytuacji zagrożenia ubytkiem zasobów. Jednak, gdy ta utrata nastąpiła, znaczenie zysków istotnie wzrasta, gdyż daje emocjonalną ulgę i zwiększa motywację osiągnięcia celów (Hobfoll 2002).

Ogólny poziom znaczenia zasobów jest wskaźnikiem motywacji do ich zdobywania. Motywacja do osiągnięcia celów wiąże się z wychodzeniem z wykluczenia społecznego, współwystępującym z przystosowaniem.

W odniesieniu do poszczególnych rodzajów zasobów (materialnych, podmiotowych, energetycznych i stanu) oczekujemy, iż najistotniejsze znaczenie w kształtowaniu przystosowania mają zasoby zarządzające – osobiste. Zasoby osobiste pełnią rolę zarządzającą innymi typami zasobów i od stanu tych dóbr zależą możliwości jednostki do wykorzystania innych posiadanych zasobów osobistych i środowiskowych oraz do poszukiwania i pozyskania nowych (Hobfoll 2006).

2. Plan i sposób przeprowadzenia badań

Badania przeprowadzono metodami kwestionariuszowymi z zastosowaniem planu przekrojowego w sytuacji naturalnej. Przyjęty plan badawczy ma ograniczenia i mocne strony. Operacjonalizacja zmiennych za pomocą metod samoopisowych pozwala na ich wielowymiarowe ujęcie, jednak badacz uzyskuje dostęp jedynie do tych aspektów procesów psychologicznych, których respondenci są świadomi. Procedura badań przy pomocy kwestionariuszy jest akceptowana i szeroko stosowana w badaniach nad stresem (por. Hobfoll 2006; Lazarus 2000).

Badania z zastosowaniem planu przekrojowego są „łatwiejsze organizacyjnie, mniej kosztowne i umożliwiają uzyskanie dużych grup badanych. Nie dają jednak podstaw do opisu przebiegu sytuacji stresowej i radzenia sobie, a tym bardziej do jej wyjaśniania w kategoriach przyczynowo-skutkowych” (Heszen-Niejodek 2000, s. 38-40). Do bardziej adekwatnego opisu zmiennych o charakterze procesualnym lepsze są plany podłużne, pozwalające ująć dynamikę badanych zjawisk (Lazarus 2000). Niemniej jednak, za zastosowaniem planu przekrojowego w niniejszym badaniu przemawia fakt, iż ułatwił on ogląd dużej liczby osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym w warunkach naturalnych. Dołożono przy tym starań, aby kontrolować aspekty dynamiczne zjawiska wykluczenia, przede wszystkim przez to, że wszystkie osoby badane, zakwalifikowane do analiz, spełniały specyficzne dla danej grupy wykluczenia kryteria czasowe (np. czas trwania bezdomności czy okres, który upłynął od opuszczenia zakładu karnego).

Badania zostały przeprowadzone od listopada 2009 do marca 2010 roku w różnych miejscowościach na terenie Polski. Objęły one 1697 osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Badania przeprowadzało 58 wyszkolonych ankierów – psychologów i studentów dwóch ostatnich lat psychologii.

Zastosowano incydentalny dobór grupy badawczej kierowany uprzednio przyjętymi kryteriami przynależności do grup, w których występuje ryzyko wykluczenia społecznego. Do osób nim zagrożonych ankierzy docierali na bazie osobistych znajomości oraz poprzez instytucje integracji społecznej. Badania przeprowadzano indywidualnie. Wszyscy respondenci zostali zaznajomieni z ich celem i wzięli w nich udział dobrowolnie. Zestaw badawczy był obszerny, gdyż – oprócz opisanych wyżej – obejmował szereg innych metod, dlatego został on podzielony na 2 części i osoby udzielały odpowiedzi na pytania w czasie dwóch sesji. Całość badania trwała około 120 minut. Dane dotyczące statusu socjo-ekonomicznego, a w szczególności kryteria włączania do poszczególnych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, były – tam gdzie to było możliwe – weryfikowane przy współpracy z pracownikami odpowiednich instytucji integracji społecznej.

3. Charakterystyka badanych osób

Z przebadanych 1697 osób, do analiz przyjęto 1564 wyników (stopa zwrotu wyniosła 92,2%). Pozostałe zestawy wykluczono z powodu niekompletnego wypełnienia danych. Jako kryterium odrzucenia przyjęto 15% nieudzielonych odpowiedzi w jednym z testów mierzących zmienną wyjaśnianą lub wyjaśniającą. Podstawowa charakterystyka socjodemograficzna badanych osób objęła: płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie i wiek – znajduje się ona w tabeli 1.

Tabela 1. Socjodemograficzny opis całej badanej grupy

Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	873	55,8
	Mężczyźni	691	44,2
Wykształcenie	Podstawowe	301	19,2
	Gimnazjum	275	17,6
	Zawodowe	276	17,6
	Średnie	396	25,3
	Wyższe zawodowe	32	2,0
	Niepełne wyższe	152	9,7
	Wyższe	101	6,5
	Braki danych	31	2,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	337	21,5
	Miasto do 5 tys. mieszk.	85	5,4
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	163	10,4
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	225	14,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	200	12,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	529	33,8
	Systemowe braki danych	25	1,6
Wiek	Średnia	26,77	
	Odchylenie standardowe	12,26	

Grupa była zrównoważona pod względem płci (55,6% stanowiły kobiety). Średnia wieku wyniosła 26,77 lat. Najwięcej ankietowanych z grup wykluczenia społecznego stanowiły osoby z wykształceniem średnim (25,3%). Badani z wykształceniem co najmniej wyższym zawodowym stanowili jedynie 18,2% ogółu. Respondenci pochodzili przede wszystkim z małych i średnich miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 43%).

Osoby badane na pierwszym etapie analizy zostały przydzielone do 12 grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Podział ten nie był rozłączny – każdy ankietowany spełniający kryteria był włączany do danej grupy. Stąd jedna osoba mogła należeć do różnych zespołów. Dlatego też w tabelach 2.-13. zamieszczona została charakterystyka poszczególnych grup.

Badane grupy zagrożone wykluczeniem społecznym

- członkowie rodzin wielodzietnych
- młodzież z rodzin doświadczających problemów alkoholowych
- sieroty społeczne
- eurosieroty
- małoletnie matki
- młodzież naruszająca normy prawa karnego
- młodzież zagrożona alkoholizmem z terenów wiejskich
- młodzież zagrożona uzależnieniami z terenów miejskich
- przestępcy odbywający kary izolacyjne
- osoby opuszczające zakłady karne
- osoby bezdomne
- osoby uprawiające prostytucję

Tabela 2: Socjodemograficzny opis grupy osób pochodzących z rodzin wielodzietnych

Członkowie rodzin wielodzietnych (N=128)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	96	75,0
	Mężczyźni	32	25,0
Wykształcenie	Podstawowe	1	0,8
	Gimnazjum	5	3,9
	Zawodowe	2	1,6
	Średnie	52	40,6
	Wyższe zawodowe	6	4,7
	Niepełne wyższe	48	37,5
	Wyższe	13	10,2
	Braki danych	1	0,8
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	43	33,6
	Miasto do 5 tys. mieszk.	5	3,9
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	8	6,3
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	17	13,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	19	14,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	33	25,8
	Systemowe braki danych	3	2,3
Wiek	Średnia	22,95	
	Odchylenie standardowe	2,78	

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych stanowią grupę w wieku wczesnej dorosłości (średnia wieku 22,95 lat). Trzy czwarte badanych stanowiły kobiety. Przeważały osoby o wykształceniu średnim (40,6%). Zamieszkiwały one różne środowiska, najwięcej pochodziło z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 38,3%).

Tabela 3. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży z rodzin doświadczających problemów alkoholowych

Młodzież z rodzin doświadczających problemów alkoholowych (N=553)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	345	62,4
	Mężczyźni	208	37,6
Wykształcenie	Podstawowe	106	19,2
	Gimnazjum	153	27,7
	Zawodowe	46	8,3
	Średnie	141	25,5
	Wyższe zawodowe	10	1,8
	Niepełne wyższe	68	12,3
	Wyższe	20	3,6
	Braki danych	9	1,6
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	111	20,1
	Miasto do 5 tys. mieszk.	34	6,1
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	62	11,2
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	71	12,8
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	71	12,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	198	35,8
	Systemowe braki danych	6	1,1
Wiek	Średnia	19,75	
	Odchylenie standardowe	2,93	

Grupę młodzieży z rodzin doświadczających problemów alkoholowych stanowiły w większości kobiety (62,4%). Średnia wieku wynosiła 19,75 lat. Naj-

więcej osób posiadało wykształcenie gimnazjalne (27,7%), średnie (25,5%) lub podstawowe (19,2%). Badani pochodzili z miejscowości zróżnicowanych pod względem liczby mieszkańców. Najwięcej osób (35,8%) pochodziło z dużych miast.

Tabela 4. Socjodemograficzny opis grupy sierot społecznych

Sieroty społeczne (N=227)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	139	61,2
	Mężczyźni	88	38,8
Wykształcenie	Podstawowe	64	28,2
	Gimnazjum	92	40,5
	Zawodowe	22	9,7
	Średnie	35	15,4
	Wyższe zawodowe	2	0,9
	Niepełne wyższe	2	0,9
	Wyższe	1	0,4
	Braki danych	9	4,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	34	15,0
	Miasto do 5 tys. mieszk.	22	9,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	22	9,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	33	14,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	40	17,6
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	72	31,7
	Systemowe braki danych	4	1,8
Wiek	Średnia	17,81	
	Odchylenie standardowe	2,35	

Grupa osób będących wychowankami domów dziecka lub rodzin zastępczych składała się w 61,2% z kobiet. Była to w większości młodzież (średnia wieku 17,81 lat) z ukończonym gimnazjum (40,5%) lub szkołą podstawową (28,2%). Osoby te pochodziły w większości z miast, jedynie 15% grupy mieszkało na wsi.

Tabela 5. Socjodemograficzny opis grupy eurosierot

Eurosieroty (N=277)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	173	62,5
	Mężczyźni	104	37,5
Wykształcenie	Podstawowe	59	21,3
	Gimnazjum	78	28,2
	Zawodowe	13	4,7
	Średnie	66	23,8
	Wyższe zawodowe	7	2,5
	Niepełne wyższe	35	12,6
	Wyższe	14	5,1
	Braki danych	5	1,8
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	63	22,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	10	3,6
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	22	7,9
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	51	18,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	34	12,3
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	92	33,2
	Systemowe braki danych	5	1,8
Wiek	Średnia	19,51	
	Odchylenie standardowe	3,17	

W grupie eurosierot większość stanowiły kobiety (62,5%). Średnia wieku wyniosła 19,5 roku. Osoby te pochodziły w większości z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 42,2%) i posiadały wykształcenie gimnazjalne (28,2%), średnie (23,8%) lub podstawowe (21,3%).

Tabela 6. Socjodemograficzny opis grupy małoletnich matek

Małoletnie matki (N=131)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	131	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	15	11,5
	Gimnazjum	29	22,1
	Zawodowe	14	10,7
	Średnie	40	30,5
	Wyższe zawodowe	3	2,3
	Niepełne wyższe	16	12,2
	Wyższe	10	7,6
	Braki danych	4	3,1
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	28	21,4
	Miasto do 5 tys. mieszk.	4	3,1
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	14	10,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	20	15,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	17	13,0
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	45	34,4
	Systemowe braki danych	3	2,3
Wiek	Średnia	21,22	
	Odchylenie standardowe	3,31	

Grupa małoletnich matek obejmowała 131 kobiet o średniej wieku 21,22 lat. Osoby te pochodziły przede wszystkim z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 42,1%). Najwięcej badanych z opisywanej grupy miało wykształcenie średnie (30,5%).

Tabela 7. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży naruszającej normy prawa karnego

Młodzież naruszająca normy prawa karnego (N=234)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	125	53,4
	Mężczyźni	109	46,6
Wykształcenie	Podstawowe	147	62,8
	Gimnazjum	80	34,2
	Zawodowe	6	2,6
	Średnie	1	0,4
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	38	16,2
	Miasto do 5 tys. mieszk.	16	6,8
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	24	10,3
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	50	21,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	29	12,4
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	74	31,6
	Systemowe braki danych	3	1,3
Wiek	Średnia	16,25	
	Odchylenie standardowe	0,86	

Grupa młodzieży naruszającej normy prawa karnego składała się z kobiet (53,4%) i mężczyzn w wieku do 18. r.ż. Średnia wieku wyniosła 16 lat i 3 miesiące. Osoby te w większości (62,8%) uzyskały wykształcenie podstawowe, jedynie jedna z nich – średnie. Miejsce zamieszkania było zróżnicowane. Najczęściej wystąpiła kategoria „miasto powyżej 100 tys. mieszkańców” (31,6%).

Tabela 8. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich

Młodzież zagrożona alkoholizmem z terenów wiejskich (N=140)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	78	55,7
	Mężczyźni	62	44,3
Wykształcenie	Podstawowe	33	23,6
	Gimnazjum	55	39,3
	Zawodowe	10	7,1
	Średnie	29	20,7
	Niepełne wyższe	6	4,3
	Braki danych	7	5,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	140	100,0
Wiek	Średnia	17,94	
	Odchylenie standardowe	1,8	

Grupa młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich była względnie zrównoważona w aspekcie płci (kobiety stanowiły 55,7%). Wszystkie osoby zamieszkiwały na wsi. Wiek oraz wykształcenie były zbliżone do obserwowanych w grupie młodzieży miejskiej. Średnia wieku wyniosła 17,94 lat, zaś najczęstszym poziomem wykształcenia było ukończone gimnazjum (39,3%).

Tabela 9. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich

Młodzież zagrożona uzależnieniami z terenów miejskich (N=522)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	300	57,5
	Mężczyźni	222	42,5
Wykształcenie	Podstawowe	149	28,5
	Gimnazjum	198	37,9
	Zawodowe	33	6,3
	Średnie	98	18,8
	Wyższe zawodowe	2	0,4
	Niepełne wyższe	32	6,1
	Wyższe	2	0,4
	Braki danych	8	1,5
Aktualne miejsce zamieszkania	Miasto do 5 tys. mieszk.	47	9,0
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	74	14,2
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	108	20,7
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	83	15,9
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	210	40,2
Wiek	Średnia	17,79	
	Odchylenie standardowe	1,79	

W grupie młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich niewielką przewagę liczebną miały kobiety (57,5%). Osoby te pochodziły w 40,2% z miast powyżej 100 tys. mieszkańców. Średnia wieku wyniosła 17,79 lat, a najczęstszym osiągniętym etapem wykształcenia było ukończone gimnazjum (37,9%).

Tabela 10. Socjodemograficzny opis grupy przestępców odbywających kary izolacyjne

Przestępcy odbywający kary izolacyjne (N=105)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Mężczyźni	105	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	34	32,4
	Gimnazjum	4	3,8
	Zawodowe	35	33,3
	Średnie	25	23,8
	Niepełne wyższe	3	2,9
	Wyższe	3	2,9
	Braki danych	1	1,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	24	22,9
	Miasto do 5 tys. mieszk.	7	6,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	8	7,6
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	14	13,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	11	10,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	39	37,1
	Systemowe braki danych	2	1,9
Wiek	Średnia	35,63	
	Odchylenie standardowe	9,9	

W grupie przestępców odbywających kary izolacyjne znalazło się 105 mężczyzn o średniej wieku 35,6 lat. Największą podgrupę wśród nich stanowiły osoby pochodzące z miast powyżej 100 tys. mieszkańców (37,1%). Badani mieli w większości wykształcenie zawodowe (33,3%) lub podstawowe (32,4%).

Tabela 11. Socjodemograficzny opis grupy przestępców, którzy opuścili zakłady karne

Osoby, które opuściły zakłady karne (N=79)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Mężczyźni	79	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	22	27,8
	Gimnazjum	4	5,1
	Zawodowe	27	34,2
	Średnie	15	19,0
	Wyższe zawodowe	1	1,3
	Niepełne wyższe	5	6,3
	Wyższe	3	3,8
	Braki danych	2	2,5
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	21	26,6
	Miasto do 5 tys. mieszk.	1	1,3
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	3	3,8
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	14	17,7
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	13	16,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	27	34,2
Wiek	Średnia	43,41	
	Odchylenie standardowe	13,71	

Grupa osób, które opuściły zakłady karne, składała się z 79 mężczyzn. Średnia ich wieku wynosiła 43,41 lat. Większość z nich zdobyła wykształcenie zawodowe (34,2%) lub podstawowe (27,8%). Byli więźniowie pochodzili najczęściej z miast powyżej 100 tys. mieszkańców (34,2%).

Tabela 12. Socjodemograficzny opis grupy osób bezdomnych

Osoby bezdomne (N=117)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	36	30,8
	Mężczyźni	81	69,2
Wykształcenie	Podstawowe	21	17,9
	Gimnazjum	2	1,7
	Zawodowe	57	48,7
	Średnie	24	20,5
	Wyższe zawodowe	1	0,9
	Niepełne wyższe	5	4,3
	Wyższe	6	5,1
	Braki danych	1	0,9
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	9	7,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	2	1,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	9	7,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	17	14,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	23	19,7
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	57	48,7
Wiek	Średnia	43,89	
	Odchylenie standardowe	12,67	

Większość grupy osób bezdomnych stanowili mężczyźni (69,2%). Przeciętny wiek badanych wynosił 43,89 lata. Prawie połowa z nich była mieszkańcami dużych miast (48,7%). Podobny odsetek posiadał wykształcenie zawodowe (48,7%).

Tabela 13. Socjodemograficzny opis grupy osób uprawiających prostytucję

Osoby uprawiające prostytucję (N=89)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	89	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	11	12,4
	Gimnazjum	14	15,7
	Zawodowe	19	21,3
	Średnie	29	32,6
	Wyższe zawodowe	5	5,6
	Niepełne wyższe	6	6,7
	Wyższe	5	5,6
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	14	15,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	5	5,6
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	13	14,6
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	12	13,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	12	13,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	30	33,7
	Systemowe braki danych	3	3,4
Wiek	Średnia	26,5	
	Odchylenie standardowe	8,58	

Grupę osób prostytuujących się stanowiło 89 kobiet o średniej wieku 26,5 roku. Badane były wykształcone w większości na poziomie średnim (32,6%) lub zawodowym (21,3%). Miejsce zamieszkania stanowiły przede wszystkim małe i średnie (łącznie 47,2%) oraz duże miasta (33,7%). Jedynie 15,7% spośród ankietowanych mieszkało na wsi.

4. Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych

Dobór narzędzi wykorzystanych do pomiaru zmiennych wyjaśnianej i wyjaśniającej wynikał z przyjętej perspektywy teoretycznej oraz wymogów metodologicznych i obejmował *Test Niedokończonych Zdań* J. Rottera i *Stosunek Do Wartości* I. Niewiadomskiej (do pomiaru zmiennej wyjaśnianej), *Ocenę Zachowania Zasobów* S. Hobfolla i *Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem* K. Pargamenta (do pomiaru zmiennej wyjaśniającej) oraz Arkusz Osobowy (jako narzędzie selekcyjne).

Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych

- zmienna wyjaśniana
  - *Test Niedokończonych Zdań Rottera* (J. Rotter, M. I. Lah i J. E. Rafferty)
  - *Stosunek do Wartości* (I. Niewiadomska)
- zmienne wyjaśniające
  - *Ocena Zachowania Zasobów* (S. Hobfoll i R. Lilly)
  - *Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem* (K. Pargament, B. W. Smith, H. G. Koenig i L. Peres)
- selekcja do grup
  - *Arkusz Osobowy* (I. Niewiadomska i zespół)

Test Niedokończonych Zdań Rottera

Test Niedokończonych Zdań Rottera (*Rotter Incomplete Sentences Blank*) to narzędzie umożliwiające określenie poziomu przystosowania osoby. J. Rotter opracował je przy współpracy z M. I. Lah i J. E. Rafferty (1992). *Test Niedokończonych Zdań Rottera* jest metodą o charakterze projekcyjnym i w związku z tym posiada takie walory jak swobodny charakter wypowiedzi, duży stopień ukrycia celu diagnostycznego czy możliwość tworzenia nowych pozycji testowych na potrzeby specyficznych celów diagnostycznych i badawczych. Staranne opracowanie tego testu pozwala również korzystać z jego zalet jako narzędzia obiektywnego: łatwości i rzetelności oceny wypowiedzi respondenta, możliwości porównywania odpowiedzi różnych osób oraz prowadzenia badań grupowych.

Test składa się z 40 trzonów (początkowych słów) zdań. Respondent dopisuje dalszy ciąg do podanych fragmentów. Udzielone odpowiedzi odzwierciedlają dążenia, konflikty, lęki i postawy osoby badanej. Wnioskowanie o poziomie przystosowania dokonywane jest na podstawie oceny tych odpowiedzi przez psychologa. *Test Zdań Niedokończonych Rottera* posiada system obiektywnej oceny, na podstawie

którego każdej z odpowiedzi nadawana jest kategoria jakościowa oraz ocena punktowa. Na podstawie uzyskanych punktów oblicza się wskaźnik przystosowania, którego wartość zawiera się w przedziale $<0; 282>$. Wysoki wynik oznacza brak przystosowania.

Na użytek niniejszych badań dokonano klasyfikacji zdań zawartych w *Teście Niedokończonych Zdań Rottera* na dziedziny, których one dotyczą. Są one następujące:

Dziedziny przystosowania:

- 1. Relacje z innymi**
- 2. Relacje rodzinne**
- 3. Stosunek do siebie**
- 4. Dążenia i cele**
- 5. Doświadczane problemy**

Klasyfikacji dokonywało 7 sędziów kompetentnych – psychologów. Pozycję zaliczano do danej kategorii przy zgodzie co najmniej 4 sędziów.

W badaniu zastosowano polską adaptację metody dokonaną przez A. Jaworowską i A. Matczak (2008) na podstawie drugiego wydania testu z 1992 roku. Autorki sprawdziły walory psychometryczne polskiej adaptacji *Testu Niedokończonych Zdań Rottera*. Rzetelność sprawdzano w rozumieniu zgodności ocen sędziów oraz spójności wewnętrznej. Zgodność oceny tych samych protokołów przez różnych sędziów była mierzona współczynnikiem korelacji Spearmana i wynosiła 0,96. Współczynnik zgodności wewnętrznej α -Cronbacha osiągnął wartość 0,79 (Jaworowska i Matczak 2008). Zbadano również trafność testu metodą różnic między grupami kontrastowymi. Wynik badań wskazał, że grupy badanych nieprzystosowanych (więźniowie, maltretowane kobiety, pacjenci z depresją, bezrobotni) osiągają istotnie wyższe wyniki testu od osób stanowiących próbę normalizacyjną (Jaworowska i Matczak 2008).

Stosunek do Wartości

Na potrzeby obecnych badań *Test Niedokończonych Zdań Rottera* został uzupełniony przez I. Niewiadomską siedmioma członami zdań, których celem było wychwycenie konfliktów w dziedzinie stosunku do wartości:

1. W życiu warto
2. Ważne jest dla mnie
3. Moją największą radością
4. Najbardziej cenię
5. W życiu kieruję się

6. Moim największym skarbem

7. Moje dążenia

Klucz kodowania utworzono na podstawie analizy 100 protokołów kobiet i mężczyzn przez zespół 7 psychologów. Ocena rzetelności objęła dotychczas analizę spójności wewnętrznej metodą Cronbacha. Badanie przeprowadzono na 12 grupach i uzyskano wyniki od 0,33 do 0,69. Mediana wyniosła 0,59. Wynik ten wskazuje na niską do umiarkowanej spójność wyników.

Wysoki wynik w teście *Stosunek do Wartości* oznacza duże nasilenie konfliktów w obszarze wartości prospołecznych, niski – harmonijny stosunek do wartości.

Skala ta, również z tego powodu, że prace nad jej konstrukcją w dalszym ciągu trwają, została potraktowana jako źródło informacji dodatkowej do opisu grup o różnym typie przystosowania.

Ocena Zachowania Zasobów

Ocena Zachowania Zasobów (Conservation of Resources Evaluation) jest narzędziem pomiaru skonstruowanym na potrzeby TZZ przez Hobfolla we współpracy z R. Lilly (Hobfoll, Lilly i Jackson 1992; Hobfoll i Lilly 1993; Hobfoll 2006). Opisywane narzędzie ma formę listy 74 zasobów. Respondent ocenia każdy z nich trzykrotnie, za każdym razem w innym aspekcie, odpowiednio:

1. osobistego znaczenia zasobów
2. ich utraty w okresie minionych 6 miesięcy
3. ich pozyskania w przeciągu ostatnich 6 miesięcy.

Za pomocą Oceny Zachowania Zasobów określić można ogólny poziom wartościowania, pozyskania oraz utraty zasobów przez jednostkę, tak jak to jest rozumiane w TZZ. O mierzonych zmiennych wnioskuje się na podstawie średniego wyniku z całej listy.

W obecnych badaniach dokonano podziału zasobów na cztery rodzaje, zgodnie z treścią TZZ:

1. materialne (11 zasobów)
2. podmiotowe (21)
3. stanu (25)
4. energetyczne (17).

Przyporządkowania pozycji testowych *Oceny Zachowania Zasobów* dokonało 7 sędziów kompetentnych: psychologów zaznajomionych z TZZ na podstawie opisu poszczególnych rodzajów zasobów, zawartych w publikacji Hobfolla (2006, s. 74).

Na użytek obecnych badań, z myślą o zastosowaniu uzyskanych wyników w pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym, dokonano kategoryzacji zasobów na wewnętrzne (27) i zewnętrzne (47 zasobów). Do zewnętrznych zaliczono takie, które można dostarczyć osobie bez jej pracy nad ich pozyska-

niem. W zdobyciu zasobów wewnętrznych zainteresowany musi włożyć własny wysiłek, inaczej nie da się ich osiągnąć. Podziału zasobów dokonało 7 sędziów kompetentnych – psychologów.

W obecnych badaniach wykorzystano przekład *Oceny Zachowania Zasobów* zawarty w polskim tłumaczeniu wspomnianej wyżej publikacji (Hobfoll 2006, s. 87). Autorem przekładu jest M. Kacmajor. Autorom niniejszego opracowania nie są znane badania przy pomocy tego tłumaczenia skali, ani tym bardziej parametry psychometryczne polskiej wersji tej metody. Dlatego obliczono wskaźniki spójności wewnętrznej ocen globalnych, jak również dla ocen poszczególnych rodzajów zasobów. Współczynniki te policzono osobno dla każdej grupy, gdyż – jak wiadomo – rzetelność testu jest również funkcją badanej próby. Mediany oraz uzyskane wskaźniki α -Cronbacha przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 14: Mediany oraz zakresy wskaźników spójności wewnętrznej *Oceny Zachowania Zasobów* w badanych grupach

	Liczba pozycji	ZNACZENIE	ZYSK	UTRATA
GLOBALNE	74	0,96 (0,95-097)	0,96 (0,94-098)	0,97 (0,97-0,99)
MATERIALNE	11	0,77 (0,72-0,80)	0,81 (0,77-0,90)	0,87 (0,84-0,91)
PODMIOTOWE	21	0,91 (0,88-094)	0,91 (0,88-094)	0,94 (0,93-0,96)
ENERGETYCZNE	17	0,89 (0,84-0,90)	0,86 (0,83-0,92)	0,92 (0,90-0,95)
STANU	25	0,90 (0,86-093)	0,89 (0,84-0,93)	0,94 (0,92-0,97)
WEWNĘTRZNE	27	0,92 (0,90-0,95)	0,92 (0,89-0,95)	0,95 (0,94-0,97)
ZEWNĘTRZNE	47	0,94 (0,92-0,95)	0,94 (0,92-0,96)	0,97 (0,96-0,98)

Wszystkie wskaźniki spójności wewnętrznej osiągnęły wartości wyższe od 0,7, zaś mediany tych wskaźników od 0,77. Rzetelność całej skali oraz wyodrębnionych podskal jest zatem zadowalająca, w większości bardzo wysoka ($\alpha > 0,90$), co świadczy o ich wysokiej spójności.

Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem

Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem (Brief RCOPE) jest miarą złożoną z 14 pozycji (pytań) dobranych z pełnej wersji RCOPE, która jest 17-czynnikową metodą służącą do oszacowania pełnego zakresu metod religijnego radzenia sobie (Pargament, Smith, Koenig i Perez 1998; Pargament, Koenig i Perez 2000; Talik i Szewczyk 2008). Metoda pozwala na ujęcie natężenia stosowania przez badanego dwóch wzorów radzenia sobie religijnego w sytuacji stresowej:

1. **pozytywnych strategii radzenia sobie religijnego**, obejmujących: przebaczenie religijne, poszukiwanie religijnego wsparcia, radzenie sobie we współpracy z Bogiem, duchową łączność, religijne oczyszczenie oraz pozytywne religijne przewartościowania
2. **negatywnych strategii radzenia sobie religijnego**, obejmujących: duchowe niezadowolenie, interpretacje w kategoriach kary Bożej i działania demonów, kwestionowanie mocy Boga oraz niezadowolenie z relacji międzyludzkich we wspólnocie religijnej.

Oryginalna skala posiada wysoką spójność wewnętrzną ($0,81 \leq \alpha \leq 0,90$) oraz dobrą trafność różnicową. W obecnych badaniach wykorzystano tłumaczenie M. Jarosza o nieznanym dotąd wskaźnikach psychometrycznych. Analizę spójności wewnętrznej *Brief RCOPE* przeprowadzono na aktualnych danych w 12 grupach i uzyskano: dla czynnika negatywnego: $0,78 \leq \alpha \leq 0,84$ z medianą $\alpha=0,80$; dla pozytywnego $0,85 \leq \alpha \leq 0,93$ z medianą $\alpha=0,88$. Uzyskane wskaźniki odpowiadają rzetelności oryginalnej wersji metody i świadczą o wysokiej spójności wewnętrznej polskiej wersji skali.

Arkusz Osobowy

Arkusz Osobowy to opracowana przez zespół badawczy pod kierunkiem I. Niewiadomskiej ankieta zawierająca 115 pytań. Zostały one pogrupowane w bloki obejmujące następujące zagadnienia:

1. Aktualny status społeczno-ekonomiczny
2. Rodzina pochodzenia
3. Wychowanie poza rodziną pochodzenia
4. Stan zdrowia
5. Świadczenie usług seksualnych.

W obecnych badaniach informacje zebrane za pomocą *Arkusza Osobowego* posłużyły do przydzielenia osób do poszczególnych grup zagrożenia wykluczeniem społecznym.

5. Wykorzystane metody analizy statystycznej

Analiza statystyczna wyników została przeprowadzona za pomocą środowiska do obliczeń statystycznych R (R Development Core Team 2008) oraz pakietu statystycznego SPSS 14.0PL for Windows (SPSS Inc. 2006). Zastosowano procedurę analizy, która zawierała 4 etapy.

Etapy analizy statystycznej:

0. Przygotowanie danych – uzupełnienie braków danych
1. Podział na grupy ryzyka wykluczenia społecznego
2. Wyodrębnienie form przystosowania
3. Analiza różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych w czterech aspektach:
  - globalnej oceny zasobów
  - oceny czterech rodzajów zasobów (materialne, stanu, podmiotowe, energetyczne)
  - oceny dwóch typów kapitału (wewnętrzny, zewnętrzny)
  - oceny religijnych zasobów jednostki w postaci strategii

Przygotowanie danych – uzupełnienie braków danych. Dopuszczone do analizy kwestionariusze z brakami danych uzupełniono przy pomocy procedury opartej na zmiennych kanonicznych, którą przeprowadzono na poziomie pozycji, dla każdego testu z osobna. Procedura ta przekształca zbiór zmiennych w taki sposób, aby miały najwyższą korelację z najlepszą liniową kombinacją pozostałych zmiennych (w tym przypadku pozostałych pozycji w teście). Braki danych dla zmiennej (pozycji testowej) są uzupełniane poprzez uzyskanie oszacowań przekształconych wyników za pomocą regresji wielorakiej metodą najmniejszych kwadratów. Oszacowania te są następnie przekształcane na wyniki w skali oryginalnej (kategorie odpowiedzi) przy zastosowaniu wielomianowych modeli logistycznych (Harrell i użytkownicy 2008). Zastosowanie tej metody miało na celu uniknięcie ograniczeń, wynikających z obecności braków danych w analizie bądź z często stosowanych metod uzupełniania braków opartych na średniej.

Podział na grupy ryzyka wykluczenia społecznego. Po uzupełnieniu braków danych osoby zostały przydzielone do poszczególnych grup wykluczenia społecznego. Podział ten został dokonany na podstawie określonych dla każdej grupy kryteriów merytorycznych, wynikających z definicji operacyjnych przynależności do tych zespołów. Kryteria te zostaną przedstawione w odpowiednich rozdziałach, poświęconych tym grupom.

Wyodrębnienie form przystosowania. Odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze: *Jakie formy przystosowania można wyodrębnić w grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?* uzyskano na drodze analizy skupień metodą k -średnich (Aldenderfer i Blashfield 1984). Metoda ta dzieli punkty w przestrzeni wielowymiarowej na k grup (skupień) w taki sposób, aby suma kwadratów punktów należących do danego skupienia była jak najmniejsza. W przypadku obecnych

badani punktami były osoby ankietowane, zaś przestrzeń była opisana poprzez wyniki *Testu Niedokończonych Zdań Rottera* w 5 dziedzinach adaptacji. Efektem użycia metody *k*-średnich były zatem skupienia osób o zbliżonej charakterystyce w zakresie pięciu wymiarów przystosowania. Analizę skupień przeprowadzono z osobna w każdej grupie badanych zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ten sposób uzyskano formy przystosowania specyficzne dla każdego z zespołów.

Przyjęta metoda wyodrębniania skupień wymaga podania ich oczekiwanej liczby. Wstępnie ustalono ją na 4. Decyzję o ostatecznej liczbie typów przystosowania podejmowano po analizie merytorycznej wyodrębnionych skupień oraz wartości odstających.

Po wyodrębnieniu typów przystosowania, poddano je analizie merytorycznej – określono charakterystykę adaptacji osób należących do każdego ze skupień poprzez identyfikację obszarów najbardziej naznaczonych konfliktami i problemami na podstawie średnich wyników w *Teście Niedokończonych Zdań Rottera*. Na tym etapie do analizy włączono również wyniki uzyskane w teście *Stosunek do Wartości* – policzono, za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancji, istotność różnic między typami przystosowania, a uzyskane wyniki włączono do opisu poszczególnych rodzajów adaptacji.

Analiza różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych. Drugie pytanie badawcze brzmiało: *Jaki rodzaj zasobów kształtuje wysoki potencjał przystosowawczy (duże możliwości przystosowawcze) u osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?* Hipotezy sformułowane w odpowiedzi na to pytanie postulowały w zakresie ocen znaczenia, utraty oraz zysku zasobów osobistych zróżnicowanie pomiędzy grupami różniącymi się formami przystosowania.

Różnice w *Ocenie Zachowania Zasobów* między grupami o odmiennej formie przystosowania testowano w czterech etapach oceny:

- zasobów (ujęcie globalne)
- czterech rodzajów kapitału (materialny, stanu, podmiotowy, energetyczny)
- dwóch typów zasobów (wewnętrzne, zewnętrzne)
- religijnych zasobów jednostki w postaci strategii.

Różnice te testowano przy zastosowaniu jednoczynnikowej analizy wariancji (Brzeziński 1996, s. 274). Tam, gdzie nie został spełniony warunek jednorodności wariancji, zastosowano odporny test Welcha (Wilcox 2009). W procedurze analizy wariancji zastosowano odpowiednie testy *post-hoc*: Tukey’a (spełniony warunek jednorodności wariancji) oraz T2-Tamhane’a (warunek jednorodności wariancji niespełniony).

Zwieńczeniem analizy różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych było porównanie na poziomie poszczególnych typów kapitału (pozycji testu *Ocena Zachowania Zasobów*). Ze względu na kategoryalny

i porządkowy charakter analizowanych danych, różnice w zakresie poszczególnych pozycji testowano za pomocą nieparametrycznego testu H-Kruskala-Wallisa.

Przedstawione powyżej testy statystyczne pozwoliły porównać różne modele przystosowania w danej grupie zagrożonej wykluczeniem społecznym do formy uznanej za przejaw najlepszej adaptacji i w ten sposób uzyskano odpowiedź na postawione pytania badawcze.

Bibliografia:

- Aldenderfer M. S., Blashfield R. K. (1984). Cluster analysis. London: Sage.
- Bartczuk, R., Jarosz, M. (2006). Funkcja religijności w procesie radzenia sobie ze stresem. Koncepcja Kennetha I. Pargamenta. *Roczniki Psychologiczne* nr 9, s. 37-52.
- Brzeziński J. (1996). Metodologia badań psychologicznych. Warszawa: PWN.
- Chwaszcz J. (2010). Zasoby rozwojowe osób bezdomnych. Referat wygłoszony podczas seminarium konsultacyjnego VII. Zespołu ds. Rozwiązania Problemu Bezdomności w zakresie przygotowania Obywatelskiej Strategii Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich RP 28.04.2010.
- Harrell F. E. i użytkownicy. (2008). Hmisc: Harrell miscellaneous [Podręcznik oprogramowania komputerowego]. Dostępny ze strony: <http://biostat.mc.vanderbilt.edu/s/Hmisc> (Pakiet R w wersji 3.4-3).
- Heszen-Niejodek I. (2000). Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje. W: I. Heszen-Niejodek i Z. Ratajczak (red.). Człowiek w sytuacji stresu. problemy teoretyczne i metodologiczne. Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 12-43.
- Hobfoll S. E. (1988). The ecology of stress. New York: Hemisphere.
- Hobfoll S. E. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology* nr 6, s. 307-324.
- Hobfoll S. E. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu (tłum. M. Kacmajor). Gdańsk: GWP. Oryginalna praca opublikowana w 1998.
- Hobfoll S. E., Lilly R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology* nr 21, 128-148.
- Hobfoll S. E., Lilly R. S., Jackson, A. P. (1992). Conservation of social resources and the self. W: H. Veiel i U. Baumann (red.). The meaning and measurement of social support. New York: Hemisphere, s. 125-141.
- Jaworowska A., Matczak A. (2008). Test Niedokończonych Zdań Rottera. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Lazarus R. S. (2000). Toward better research on stress and coping. *American Psychologist* nr 6, s. 665-673.
- Niewiadomska I. (2010). Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie resocjalizacji. W: L. Pytka, B. Nowak (red.). Problemy współczesnej resocjalizacji. Warszawa: WSPR „Pedagogium”, s. 57-65.
- Pargament K. I. (2001). The psychology of religion and coping. Nowy Jork: Guilford Press.

- Pargament K. I., Smith B., Koenig H. G., Perez L. M. (2000). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion* nr 37, s. 710-724.
- Pargament K. I., Koenig H. G., i Perez L. M. (2000). The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology* nr 56, s. 519-543.
- R Development Core Team. (2008). R: a language and environment for statistical computing. Vienna: R Development Core Team.
- SPSS Inc. (2006). SPSS 14.0PL for Windows. Wersja 14.0.2 (21 Cze 2006). Chicago: SPSS Inc.
- Talik E., Szewczyk L. (2008). Ocena równoważności kulturowej religijnych strategii radzenia sobie ze stresem na podstawie adaptacji kwestionariusza RCOPE – Kennetha I. Pargamenta. *Przegląd Psychologiczny* nr 4, s. 513-538.
- Wilcox R. (2003). *Applying contemporary statistical techniques*. San Diego: Academic Press.

---

* Rafał P. Bartczuk – magister psychologii, zatrudniony w Pracowni Psychometrycznej w Instytucie Psychologii KUL. W pracy naukowej podejmuje zagadnienia funkcji religijności w sytuacjach trudnych, metodologii psychologii oraz pomiaru psychologicznego.